

Tomasz Wójcik

"Literatura Polski Ludowej 1945-1985"

Biuletyn Polonistyczny 29/3-4 (101-102), 71-81

1986

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

dekret przeciw pijaństwu oraz zatwierdził reformę gospodarczą. Należy podkreślić, że w okresie pełnienia przez Krasickiego funkcji biskupa Lidzbark Warmiński przez okres dwudziestu lat tętnił polskim życiem. W trakcie badań dokumentów diecezji warmińskiej natrafiono na nieznaną dotąd sześciowiersz skreślony ręką Krasickiego, mówiący o trudach wizytacji parafii św. Jakuba w Olsztynie.

W dyskusji najwięcej głosów dotyczyło postawy Krasickiego po odłączeniu Warmii od Polski, wobec króla pruskiego Fryderyka II i ocena postępowania biskupa jako poddanego Prus. Stwierdzono, że Krasicki był postacią kontrowersyjną, jego postępowanie natury politycznej, stosunek do spraw polskich budzą do dziś wiele wątpliwości.

Hanna Sawicka

"Literatura Polski Ludowej 1945-1985"

W dniach 6-8 maja 1985 r. odbyła się w Warszawie - zorganizowana przez Zakład Literatury XX wieku Instytutu Literatury Polskiej UW - sesja naukowa poświęcona literaturze Polski Ludowej 1945-1985. Obok badaczy polskich w konferencji uczestniczyli uczeni reprezentujący placówki naukowe NRD. W programie obrad znalazło się łącznie dwadzieścia referatów historyków, teoretyków i socjologów literatury oraz językoznawców. Otwierając sesję, rektor UW prof. G. Białkowski przypomniał wieloletnie tradycje współpracy polsko-NRD-owskiej w zakresie polonistyki.

W referacie wstępnym "Przesłanki syntezy" A. L a m (UW) podjął próbę całościowego spojrzenia na powojenny proces histo-

rycznoliteracki, sytuując omawiane zjawiska w szerokim kontekście społeczno-politycznym i gromadząc przesłanki syntetycznego ujęcia literatury czterdziestolecia. Przy obecnym stanie badań stworzenie takiej syntezy jest według autora możliwe tylko do końca lat 50-ych. Referent omówił takie elementy okresu, jak czas trwania, dyskusje i prądy literackie, formowanie się modeli literatury po 1945, 1949, 1956 r., powinowactwa europejskie, zjawisko literatury emigracyjnej, jako pochodną przemian ustrojowych. Akcentując ciągłość kulturową pomiędzy dwudziestoleciem międzywojennym i okresem Polski Ludowej, autor stworzył dynamiczną wizję literatury powojennej. Dziedzictwu dwudziestolecia przypisał podwójne znaczenie: osobowe (aktywność pisarzy debiutujących przed wojną) i artystyczne (kontynuacja postaw i nurtów literackich). W tym ujęciu cezurę lat 1939-1945 uzasadnia radykalna zmiana kontekstu historycznego, kwestionuje natomiast międzyepokowa ciągłość kulturowa.

Część referatu w monograficzny sposób ujmowała wyodrębnione na różnych zasadach (gatunkowej, tematycznej, chronologicznej) poszczególne działy literatury powojennej. Przedmiotem referatu "Proza faktu i jej miejsce we współczesnej literaturze polskiej" J. R o h o z i ń s k i e g o (UW) była proza faktu i jej miejsce we współczesnej literaturze polskiej. Autor zauważył, że popularności tej prozy w odbiorze czytelnicznym i jej rozwoju towarzyszy brak szerszej refleksji teoretyczno-krytycznej i istnienie nielicznych, wstępnych rozpoznań. Za podstawowy wyznacznik literatury faktu uznał stosunek pisarza do świata przedstawionego, wiążąc jej współczesny rozwój z nieufnością wobec fikcji literackiej. Literatura faktu została poddana analizie teoretycznej w dwóch porządkach. W układzie diachronicznym autor pokazał, jak układały się w poszczególnych epokach

relacje pomiędzy prozą faktu i literaturą fikcjonalną. W układzie synchronicznym natomiast dokonał dwóch typologii. W ramach typologii funkcji literatury faktu wyróżnił jej znaczenie poznawcze, dydaktyczne i artystyczne. Stosując kryterium genologiczne, rozróżnił następujące odmiany prozy faktu: reportaż (narracyjny z wariantem historycznym i cytowany), pamiętnik (tradycyjny i warianty intelektualne: dziennik intymny, autobiografia, periegeza) oraz zapis dokumentalny.

E. C z a p l e j e w i c z (UW) w referacie "Rzecz pamięci. Z zagadnień poetyki literatury emigracyjnej" przeprowadził analizę poetyki literatury emigracyjnej, sytuując ją w historycznoliterackim kontekście tradycji XIX-wiecznej. Za główny wyznacznik tej literatury autor uznał nie tak istotną dla współczesnych tendencji literackich kategorię wyobraźni, lecz pamięć. Pokazał jej znaczenie i różne sposoby funkcjonowania w utworach emigracyjnych. Omówił także właściwą dla nich, związaną z elementarną funkcją pamięci, organizację przestrzenną i czasową oraz preferencje gatunkowe (upośledzenie komedii i powieści). Jako podstawowy środek artystyczny literatury emigracyjnej wyróżnił nie metaforę czy symbol, ale szeroko rozumianą (nie tylko w sensie literackim) aluzję.

O prozie science-fiction, mówił A. N i e w i a d o w s k i (UW) w referacie "Rozczarowanie i bunt w prozie czterdziestolecia", dostrzegając cechujące ją połączenie trywialności z osiągnięciami wybitnych indywidualności pisarskich. Istotę gatunkową fantastyki naukowej autor określił jako konieczny udział czynnika cywilizacyjnego. Wskazał na obfitość dorobku science-fiction w czterdziestolecie i dzieje gatunku w tym okresie, eksponując jego kryzys w latach 1949-1956 oraz etap lat 60-ych i 70-ych. Uznał fantastykę naukową za formę współczesnej utopii, świadec-

two niepokoju cywilizacyjnych, rodzaj diagnostycznej prozy socjologiczno-kulturowej. Zwrócił również uwagę na sprzeczność istniejącą między ambitnymi zadaniami poznawczymi stawianymi sobie przez prozę science-fiction i konwencjonalizację jej schematów fabularnych.

Funkcje prozy tzw. nurtu chłopskiego ("Funkcje prozy o wsi") scharakteryzował D. S c h o l z e (Akademia Nauk NRD - Berlin). Uwzględnił on takie elementy nurtu, jak istnienie dwóch generacji pisarzy tworzących literaturę o tematyce wiejskiej, jej genezę, funkcje społeczne, sensy etyczne i psychologiczne, system środków artystycznych i język, wchłanianie elementów innych kultur, różne ujęcia konfliktu między cywilizacją a tradycyjną kulturą wiejską. Szczegółowej analizie poddał dwie powieści: "Rdzę" Macha i "A jak królem, a jak katem będziesz" Nowaka.

M. D ą b r o w s k i (UW) w referacie "Proza po roku 1970 - próba opisu" podkreślił, że analizowany materiał jest wciąż domeną krytyki i że brakuje całościowych rozpoznań historyczno-literackich. Przypomniał społeczno-polityczne uwarunkowania tej prozy, akcentując, że jest ona tworzona przez pokolenie uformowane już w Polsce Ludowej. Za jej podstawowy wyznacznik uznał swobodę językową. Wyróżnił sześć modelowych strategii pisarskich (parodii, epicką, eksperymentu formalnego, autobiograficzną, obrazka obyczajowego i spowiedzi dziecięcego wieku), szczegółowo charakteryzując ostatnią z nich. Według autora, mimo różnic tematycznych powstał wspólny tekst tych lat, wyrażający duchową atmosferę czasu oraz wykazujący jednorodność w zakresie struktur językowych i form artystycznych.

Eseistyką powojenną ("Rozwój, zakres gatunkowy i problemy prozy eseistycznej") zajął się T. W r o c z y ń s k i (UW)

wyrażając przekonanie, że istotę gatunkową eseju określa bardziej sposób widzenia rzeczywistości niż poetyka. Omówił zjawisko eseizacji współczesnej prozy, zauważając, że rozbitcie struktur powieściowych i fikcji fabularnej jest wyrazem poszukiwania nowych rozwiązań formalnych oraz chęci zlikwidowania różnic między zmysłem i prawdą. Drugim zagadnieniem była charakterystyka eseju jako samodzielnego gatunku i jego funkcji wobec całości literatury. Autor podkreślił pograniczność sytuacji gatunkowej eseju i jego tożsamość z wartością artystyczną. Dokonał typologii eseju, wyróżniając wariant literacki, kulturowy, podróżniczy, filozoficzny i historyczny. Za podstawowe funkcje kulturowe gatunku eseistycznego uznał dialogowość, podmiotowe odnajdywanie prawdy oraz łączenie sztuki i nauki.

Inna grupa referatów dotyczyła wybranych zagadnień tematycznych i całości problemowych. W referacie "Problematyka filozoficzna w literaturze Polski Ludowej" C. R o w i ń s k i (UW) podjął próbę analizy problematyki filozoficznej w literaturze Polski Ludowej, wychodząc z założenia, że elementy filozoficzne (światopoglądowe) mogą być ujmowane w formie dyskursu lub zaszyfrowane w głębszych strukturach utworu. Omówił takie zjawiska, jak problemy filozofii człowieka w prozie związanej z wojną i okupacją (Rudnicki, Borowski), zagadnienie wolności i elementy marksizmu w twórczości Kruczkowskiego, intelektualna słabość literatury katolickiej w latach 40-ych i 50-ych (poza propozycjami historiozoficznymi Malewskiej), afilozoficzność literatury lat 50-ych, brak przemyślenia egzystencjalizmu, dwa oryginalne ujęcia filozoficzne (historiozoficzne w prozie Parnickiego i egzystencjalne w dziele Iwaszkiewicza), pozorna, kwestionowana przez parodię filozoficzność pisarstwa Gombrowicza, niesamodzielnosc myślowa eseistyki Miłosza i Ja-

struna, problematyczność filozoficznego wymiaru poezji (wyróżniając Herberta jako poetę par excellence filozoficznego). Autor wyraził przekonanie, że w literaturze czterdziestolecia pluralizm filozoficzny współistnieje z jej stosunkowo niewielkim nasyceniem problematyką światopoglądową.

H. O l e c h o w s k y (Akademia Nauk NRD - Berlin) przedstawił referat "Perypetie awangardowych koncepcji literackich po roku 1945". Referent przeanalizował relację między ideologią społeczną i awangardyzmem artystycznym, odnosząc ją następnie do sytuacji literatury bezpośrednio powojennej. Dostrzegł stawiany wobec awangardyzmu opór, który wynikał z dążenia polityki kulturalnej okresu do demokratyzacji literatury i procesu komunikacji literackiej. Tendencji tej przeczyła hermetyczność literatury awangardowej. Ilustracją rozważań były teoretyczne wypowiedzi Przybosia wyrażające jego przekonania artystyczne i społeczne, potraktowane przez autora jako integralna całość.

Spory na temat modelu poezji w latach 1944-1956 przedstawił w referacie "Niepokój, ocalenie, proteoty - powojenne rozważania o obowiązkach poezji (1944-1956)" A. Z i e n i e - w i c z (UW), który zauważył, że dyskusje wokół kształtu powojennej poezji charakteryzowały trzy negacje: psychologizmu, formalizmu i ahistoryzmu. Na miejsce tych pojęć pojawiły się natomiast takie kategorie, propagowane w trybie postulatycznym, jak realizm, awangardyzm (konstruktywizm), historyzm. Według autora często teoretyczne spory o poetykę kryły znacznie głębszy spór o ogólny model literatury (zwłaszcza w aspekcie jej relacji wobec świata pozaliterackiego), którą w rezultacie kształtowały dwie tendencje: wycofania i zaangażowania.

W referacie "Idea »europelizmu« w literaturze czterdziestolecia" prezentacji tej idei podjął się A. G r o n c z e w - ,

s k i (UW). Swoje rozważania referent ograniczył do literatury związanej z doświadczeniem wojenno-okupacyjnym, zauważając, że szczególnym świadectwem kryzysu światopoglądowego epoki faszyzmu okazała się dewaluacja słowa. Spustoszenie języka (zwłaszcza jego warstwy leksykalnej) uznał za rezultat triumfu porządku biologicznego nad ludzkim. Autor podkreślił, ilustrując swoje tezy twórczością Różewicza, Borowskiego, Jastruna, szczególność polskiego doświadczenia wojennego i jego wyjątkowo głębokie na tle literatury europejskiej przemyślenie, a równocześnie podniesienie tego lokalnego doświadczenia do rangi uniwersalnej.

T. W ó j c i k (UW) przedstawił referat "Regionalizacja i metaforyzacja pejzażu w poezji do roku 1945", proponując szerokie rozumienie tej kategorii jako wszelkich odmian wypowiedzi poetyckiej nastawionych na widzenie świata zewnętrznego. W sensie relacji pejzażu przedstawionego do rzeczywistości pozaliterackiej autor uwzględnił tylko krajobraz polski lub całkowicie zmetaforyzowany. Dokonał typologii motywów krajoobrazowych, wyróżniając trzy grupy pejzaży: Historii (określone przez sferę bytu zbiorowego przemiany cywilizacyjne i realia historyczne czterdziestolecia: postapokaliptyczny, retoryczny, ekologiczny), Kultury (kształtowane na zasadzie zapośredniczenia subiektywnego postrzegania świata przez systemowe reguły kultury: patriotyczny, kulturowy, literacki) i Egzystencji (związane ze sferą kondycji indywidualnej, bytu jednostkowego: filozoficzny, mityczny, panteistyczny). Poezja współczesna okazuje się według autora wariacją na temat kilkunastu różnie modyfikowanych odmian pejzażowych.

Szczególnym zainteresowaniem badaczy cieszyła się kategoria bohatera literackiego, któremu zostało poświęconych kilka

referatów. Przedmiotem referatu "Przypadki polskiego »everymana«" T. D r e w n o w s k i e g o (UW) była postać everymana we współczesnej prozie polskiej. Autor, wychodząc od ogólnych rozważań nad ethosem Polaka, postawił pytanie o wpływ doświadczenia okupacyjnego na przemiany tego ethosu i późniejsze trudności w uformowaniu nowoczesnych wzorów osobowościowych. Wobec braku krystalizacji nowego ethosu ukształtował się związany ze współczesnym moralitetem model everymana, łączący elementy społeczne i indywidualne, wyrażający stan świadomości człowieka współczesnego określonej takimi wyznacznikami, jak nihilizm czy katastrofizm. Za egzemplifikację tez autora posłużyły utwory Hłaski, Brylla, Białoszewskiego i Różewicza.

Referat "Bohater romantyczny we współczesnej prozie polskiej" przedstawił Ch. T r e p t e (Uniwersytet im. K. Marksa - Lipsk). Pod względem chronologicznym autor ograniczył swoje rozważania do lat 40-ych i 50-ych. Przedstawił genezę bohatera romantycznego, dyskusję z modelem romantycznym w drugiej połowie lat 40-ych i degradację w okresie socrealizmu. Ilustracją jego spostrzeżeń była proza podejmująca rozrachunek z klęską wrześniową 1939 r.

H. G o s k (UW) opisała typ "Outsidera w prozie po 1956 r.", badając ten wariant bohatera na szczegółowym materiale analitycznym (zwłaszcza prozy lat 60-ych) i pokazując pozaliterackie, głównie socjologiczne, uwarunkowania jego obecności w literaturze. Autorka zauważyła, że w prozie powojennej outsider stanowi nowy rodzaj bohatera literackiego, wykazujący liczne pokrewieństwa z everymanem. Określa go postawą konsekwentnego odrzucania propozycji płynących ze świata zewnętrznego, indywidualistyczne wycofanie się z rzeczywistości zbiorowej, zajęcie stanowiska dezaprobaty i negacji wobec różnie rozumia-

nego (socjologicznie, kulturowo, obyczajowo) systemu.

Referat "Typ bohatera Gombrowiczowskiego w polskiej prozie współczesnej" przedstawiła E. O d a c h o w s k a - Z i e l i Ń s k a (UW). Podkreśliła atrakcyjność propozycji Gombrowicza dla krytyków i pisarzy różnych generacji, o której świadczy wielość sposobów inspirowania się dziełem Gombrowiczowskim. Obok podobieństw na poziomie figury losu postaci autorka dostrzegła zbieżności w sferze kompozycji analizowanych powieści oraz odpowiedniość scen i układów fabularnych. Jako przykłady literackie wykorzystała utwory Dygata, Mrożka i Kuśniewicza, formułując wniosek, że nie istnieje dzisiaj szkoła Gombrowicza, lecz wyłącznie pewien typ mody.

W dwóch referatach zastosowano ściśle określone kategorie badawcze. J. S a w i c k a (UW). "Przestrzeń wojenne w współczesnej prozie" wykorzystała kategorię przestrzeni do interpretacji prozy związanej tematycznie z wojną i okupacją (Borowskiego, Rudnickiego, Białoszewskiego, Wojdowskiego, Konwicznego). Użyła także kategorii podrzędnych wobec przestrzeni (centrum, granica) i opozycji przestrzennych (przestrzeń własna - cudza, zamknięta - otwarta). Wskazała na związek rozbięcia przestrzeni okupacyjnej z kryzysem sytuacji etycznej człowieka, o czym świadczy modyfikacja lub odwrócenie tradycyjnej aksjologii przestrzennej. Analiza organizacji przestrzennej umożliwiła według autorki pełniejsze odczytanie tej prozy, dotarcie do jej egzystencjalnej i moralnej aksjologii, ponieważ przestrzeń jest w niej nosicielką znaczeń i wartości.

Charakterystyki generacji pisarzy wojennych, widzianej w kontekście ogólniejszej problematyki pokolenia literackiego, dokonał T. L e w a n d o w s k i (UW) w referacie "Kategoria pokolenia a pokolenie wojenne". Autor przeanalizował aktualny

stan badań nad tą kategorią i podjął próbę teoretycznego określenia jej istoty. Zwrócił uwagę na mieszanie się formacji pokoleniowych w okresie czterdziestolecia. Teoretyczne rozważania nad pokoleniem literackim odniósł następnie do generacji pisarzy wojennych, badając kształtowanie się ich postaw oraz ich późniejsze dzieje (na płaszczyźnie działalności literacko-publicznej i recepcji twórczości).

Odmienne perspektywy badania rzeczywistości literackiej wniosły dwa kolejne referaty. S. S i e k i e r s k i (UW) ("Społeczne recepcje literatury polskiej") przedstawił wyniki badań nad społeczną recepcją literatury pięknej w okresie powojennym. Określiwszy istotę pojęcia recepcji, wyróżnił i scharakteryzował cztery sposoby odbioru (obiegi literackie): szkolny, popularny, trywialny (relaksowy) i elitarny (profesjonalny). Z perspektywy socjologiczno-literackiej pokazał takie zjawiska, jak trwałość preferencji czytelniczych dla klasyki, kryzys literackości i literatury fikcjonalnej, wzrost społecznego znaczenia postawy pisarza kosztem jego tekstów, relatywne zmniejszenie się roli krytyki literackiej jako siły opiniotwórczej (rozbieżność między jej ocenami i wyborami czytającej publiczności).

S. D u b i s z (UW), w referacie "Formy i funkcje stylizacji gwarowej w ludowym nurcie prozy", podjął się typologii form i funkcji stylizacji gwarowej w ludowym nurcie prozy współczesnej. Omówiwszy różne rozumienia stylizacji językowej w nauce o literaturze, semiotyce i językoznawstwie oraz ustaliwszy relację między pojęciem stylizacji gwarowej i językowej, dokonał opisu materiału literackiego ze względu na cztery kryteria: cel użycia (informacyjny, wariantywny), zakres występowania (całościowy, fragmentaryczny), jakość wzorca (dialektyzacja, regionalizacja, argotyzacja, folkloryzacja) i relacja do wzorca (rekon-

strukcyjna, selektywna, substytutowa, deformacyjna). Autor wskazał na stylizację gwarową jako konstytutywną cechę nurtu chłopskiego. Wyróżnił wreszcie, zróżnicowane w zależności od pokolenia pisarzy, funkcje stylizacji gwarowej, dzieląc je na tematyczne (socjologiczna, psychologiczna), strukturalne (zwłaszcza uzupełniająca) i artystyczno-stylistyczne (szczególnie ekspresywna).

Zamknięcia obrad dokonał prof. A. L. a m, zwracając uwagę na interdyscyplinarność sesji i jej podwójne zróżnicowanie (wielość propozycji metodologicznych i różnorodność tematów badawczych) oraz przypominając ogólne kompleksy problemowe, które były przedmiotem refleksji. Podkreślił znaczenie konferencji dla przyszłej syntezy literatury powojennej i zaakcentował potrzebę jej opracowania. Konieczność syntetycznego ujęcia literatury Polaki Ludowej - taka może być ogólna konkluzja sesji - motywowana jest tym, że tylko synteza przynosi scalającą rozproszone wysiłki, pozwalającą posunąć naprzód badania literaturoznawcze, wizję procesu historycznoliterackiego.

Tomasz Wójcik

"Polska powieść historyczna XX wieku"
Ogólnopolska sesja naukowa UMCS
/Lublin, Nałęczów, Zamość, Chełm, 6-9 maja 1985/

28 referatów i 25 spotkań autorskich w ramach towarzyszących sesji imprez otwartego uniwersytetu z udziałem ogromnego audytorium nauczycieli, pracowników kultury, bibliotekarzy, młodzieży szkolnej - to plon ogólnopolskiej konferencji "Polska